

ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

УДК 338.22.01

В. К. ЛЕБЕДЄВА,
*доцент, кандидат економічних наук,
професор кафедри політичної економії
Національної металургійної академії України
(Дніпропетровськ)*

ЕКОНОМІКО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЗМІНИ ДІЯЛЬНОСТІ

Досліджено еволюцію економічної теорії зміни діяльності. Проаналізовано її історичне становлення і розвиток, а також сучасні тенденції, що визначають перспективи зміни діяльності. Охарактеризовано соціально-економічні наслідки реалізації зміни діяльності.

Ключові слова: поділ праці, зміна діяльності, демократизація власності, мережева економіка.

V. K. LEBEDEVA,
*Assoc. Professor, Cand. of Econ. Sci.,
Professor at the Chair of Political Economy,
National Academy of Metallurgy of Ukraine
(Dnipropetrovs'k)*

ECONOMIC-THEORETIC ASPECTS OF JOB ROTATION

The evolution of the economic theory of job rotation is studied. Its historical formation and development and the modern tendencies determining the perspectives of a job rotation are analyzed. The socio-economic consequences of a realization of the job rotation are discussed.

Keywords: division of labor, job rotation, democratization of a property, network economy.

Наука має невід'ємні права,
але і права гуманності є незаперечними,
і не може бути антагонізму
між гуманністю і наукою.
Луї Буссенар

Нинішній кризовий стан світової економіки супроводжує криза економічної теорії. Нерідко для виходу з важкої ситуації, подібної до безвиході, необхідно повернутися назад, до останньої розвилки, і спробувати знайти інший напрям, піти іншим шляхом. При дослідженні зміни діяльності доведеться повертатися в дуже далеку ретроспективу, бо економічна історія до теперішнього часу розглядалася та інтерпретувалася з позицій економічної теорії поділу праці та його історичних і логічних наслідків: приватної власності та ринкового господарства. Поділ праці припускає постійне, стійке закріплення людини або груп людей за різними

Лебедєва Валентина Костянтинівна (Lebedeva Valentyna Kostyantynivna) – e-mail: metric@i.ua.

видами праці, обмежуючи сферу їхньої трудової діяльності й породжуючи одну з найважливіших причин соціальної неоднорідності суспільства.

У доісторичні часи первіснообщинного способу виробництва, риси якого можна виявити і нині у народів, які залишилися на стадії родового ладу, існувала так звана первинна, або проста, зміна праці, що не припускала стійкого закріплення окремих індивідумів або їх груп за певними видами діяльності. Її супроводжували суспільна власність і безпосередньо суспільний характер праці в межах общини. Це означало, що все здобуте колективною працею споживалося всередині общини, і суспільна значущість цієї праці підтверджувалась апіорі самим процесом праці. Все, що добувалося і вироблялося, мало своїх споживачів з членів общини. Залишається додати, що такому способу виробництва відповідав зрівняльний розподіл.

Проблематика поділу і зміни праці досліджувалася такими видатними мислителями і вченими, як Платон, Аристотель, Ш. Фур'є, А. Сміт, К. Маркс, Г. Спенсер, Е. Дюркгейм, М. Чернишевський, М. Зібер, Ф. Енгельс, Т. Веблен. У подальшому вона була розвинута у працях С.Г. Струмліна, Д.П. Кайдалова, Т.В. Блінової, Л.А. Булочнікової, О.А. Гриценко, О.М. Добрусіна, В.Я. Єлишева, В.П. Корнієнка, В.П. Костриченка, Л.Д. Логвінова, І.Д. Мацкуляка, А.М. Омарова, І.І. Чанглі та інших. Проте в останні роки її незаслужено забули.

Мабуть, у кожного часу є свої закони, і час закону зміни праці як засадничого закону суспільно-економічного розвитку ще не настав. Значення ж його для майбутнього якоюсь мірою можна оцінити, згадавши про величезний вплив закону поділу праці, природний розвиток якого і самозаперечення в результаті цього розвитку, на нашу думку, відкриють нову "епоху зміни праці".

Не потрібно, мабуть, забігати наперед із спішними прогнозами, але не слід і відставати від вимог часу, щоб події не здавалися несподіваними. Тож уже сьогодні важливо виявити і спрогнозувати ті процеси та явища, які характеризують дію закону зміни праці в сучасній економіці, а також тенденції їх розвитку. Для цього доцільно ще раз переосмислити передумови, суть, механізм закону зміни праці, що, мабуть, неможливо зробити без хоча б невеликого ретроспективного аналізу досліджень цього закону.

У 1776 р. А. Сміт у книзі "Дослідження про природу і причини багатства народів" визначив поділ праці як головний чинник зростання продуктивності праці і, отже, "багатства" суспільства. Такий погляд (висловлений у свій час Аристотелем і Платоном та підтриманий Г. Спенсером, К. Бюхером, Е. Дюркгеймом та іншими) є цілком закономірним як для того часу (мануфактурної стадії виробництва), так і для попередніх епох рабовласництва і феодалізму.

Історично ручному технологічному способу виробництва періоду інструменталізації відповідає поділ праці, тобто постійне і стійке закріплення окремих індивідумів і груп людей за певними видами праці. Ручний характер праці визначає повільну зміну знарядь праці, орієнтованих на фізичні можливості людини. Пристосовані до людини і підпорядковані його фізичним можливостям, обмежені знаряддя праці незначною мірою змінюються в результаті накопичення досвіду багатьма поколіннями. Технічний базис виробництва має виражений консервативний характер. Це зумовлює можливість і доцільність прикріплення працівника до певного виду праці, у межах якого він міг би поступово вдосконалювати свою майстерність. Так, Платон вважав, що людина повинна займатися тією спра-

вою, для якої вона пристосована якнайкраще: "Адже кожна річ виробляється легше і краще і в більшій кількості, коли людина робить лише одну справу, яка відповідає її нахилам, і в належний час, вільний від усяких інших занять" [1, т. 23, с. 350]. Праця ремісника обмежувалась однією певною галуззю виробництва, опанування інших ремесел було майже неможливим. Аж до XVIII ст. окремі ремесла зберігалися в таємниці, доступ до них був дуже обмежений. У той період діяв механізм державно-цехового феодального регулювання ринку. Монополія на ремесло обмежувала конкуренцію. "Економічний інстинкт" указував на необхідність регламентації виробництва і виробників, що дозволило б стримувати від розвитку закладене в механізмі ринкового саморегулювання "зерно" криз надвиробництва, зменшити небезпеку масового розорення дрібних товаровиробників.

Епоха ручної праці характеризується зрощуванням суб'єкта й об'єктивних умов праці. Долучившись до процесу виробництва, працівник не міняв спосіб функціонування робочої сили. Він довічно був прикований до одного виду трудової діяльності. Одного разу виникнувши, професії передавалися від одного покоління до іншого. Підпорядкування виробника одній галузі було необхідним моментом розвитку виробництва. Ручному знаряддю праці відповідав індивід, який володів упродовж усього свого життя здатністю до праці, яка розвивалася в один певний бік і в цьому сенсі була "одиночною" здатністю до праці, яка могла вступити у взаємодію тільки з певними "одиночними" засобами виробництва. Специфічна форма функціонування робочої сили, з якою зрощується спосіб життєдіяльності працюючого, перетворює останнього на ткача, шевця, коваля і т. д. [2, с. 22].

Мануфактура, яка прийшла на зміну ремеслу, але мала з ним одну матеріальну основу — ручну працю, не лише не долала цього зрощування, але й поглиблювала його, "кожний робітник пристосовується виключно до виконання однієї часткової функції, і робоча сила його на все його життя перетворюється в орган цієї часткової функції" [1, т. 23, с. 325]. Цей спосіб функціонування робочої сили виключає для індивіда всі інші способи. Розвиваючи до віртуозності односторонню спеціалізацію, мануфактура "перетворює в особливу спеціальність відсутність усякого розвитку" [1, т. 23, с. 336].

Зміна праці в умовах консервативного технічного базису виробництва, який ґрунтується на ручній праці, не лише не є об'єктивною необхідністю, але також виступає чинником, що гальмує зростання продуктивності праці. Оволодіння ремеслом, досягнення "віртуозності" у професії припускають тривале, як правило довічне, зайняття цим видом праці. Таким чином, на базі ручного виробництва іншого прогресу техніки, окрім як у формі поділу праці, не могло бути. Втім, мануфактура до певної міри створює передумови, які зумовлюють якщо не доцільність, то можливість обмежених форм зміни праці, пов'язаних з чергуванням окремих операцій. Чергування роздрібнених операцій можливе не тільки в межах одного виду праці, але й для різних видів діяльності. Проте частковий характер виконуваних функцій робить цю форму зміни праці вкрай обмеженою і насправді не характерною для мануфактури.

Навіть А. Сміт, вихваляючи поділ праці, не міг не помітити його негативного впливу на працівника. "З розвитком поділу праці, — писав він, — зайняття переважної більшості тих, хто живе своєю працею, тобто головної маси народу, зво-

диться до дуже невеликого числа простих операцій, найчастіше до однієї або двох. <...> Його (робітника. — *В.К.Л.*) спритність і вміння у його спеціальній професії виявляються, таким чином, придбаними за рахунок його розумових, соціальних і військових якостей. Але в кожному розвинутому цивілізованому суспільстві у такий саме стан повинні неминуче впадати працюючі бідняки, тобто головна маса народу, якщо тільки уряд не докладає зусиль для відвертання цього” [3, с. 185]. Ще точніше про цей бік поділу праці сказав Ф. Енгельс: “Разом з поділом праці ділиться й сама людина. Розвиткові однієї-єдиної діяльності приносяться в жертву всі інші фізичні і духовні здібності. Це калічення людини зростає в тій самій мірі, в якій зростає поділ праці” [1, т. 20, с. 303]. Таким чином, поділ праці припускає постійне і стійке закріплення людини або груп людей за певними видами праці, обмежуючи сферу їхньої трудової діяльності і породжуючи одну з найважливіших причин соціальної неоднорідності суспільства. Найважливішим соціальним наслідком становлення поділу праці було формування приватної власності і товарного виробництва (ринкового господарства).

У “Німецькій ідеології” К. Маркс і Ф. Енгельс ще точніше вказали на цей зв’язок: “Різні ступені в розвитку поділу праці є разом з тим і різними формами власності. <...> Втім, поділ праці і приватна власність, це — тотожні вирази: в одному випадку говориться у відношенні до діяльності те саме, що в іншому — у відношенні до продукту діяльності” [4, с. 15, 28]. З контексту зрозуміло, що йдеться, звичайно, про приватну власність. Від приватної власності на знаряддя і продукт праці — лише один крок до приватної власності на людину-раба, яка розглядається як знаряддя праці, яке розмовляє. Тут власність — “розпорядження чужою робочою силою” [4, с. 28].

Теоретичні ідеї зміни праці вперше набули відносно завершеного вираження у працях соціалістів-утопістів: Т. Мора, Е.-Г. Мореллі, Т. Кампанелли, А. Сен-Сімона, Ш. Фур’є. Особливий інтерес у цьому плані становить праця Ш. Фур’є “Новий господарський світ, або Природовідповідний соціетарний спосіб дії” (1822 р.). Ідея зміни праці формулюється в контексті суб’єктивних потреб людини, мотивів її поведінки, умов для гармонійного розвитку людини і суспільства у сконструйованому автором соціетарному устрої. Так, Ш. Фур’є розглядав зміну праці як прояв однієї з вищих людських потреб — прагнення до різноманітності. У його концепції цінними є не конкретні деталі, а принцип зміни праці, який є альтернативним однобічній спеціалізації, виводиться із суб’єктивних потреб людини і відповідає, на думку автора, інтересам суспільної гармонії.

Зміну праці як об’єктивний економічний закон, як економічну необхідність, що виникає на певному етапі розвитку суспільного виробництва, було сформульовано й обґрунтовано у працях К. Маркса і Ф. Енгельса. Розвиток поділу праці об’єктивно призводить до створення умов його самозаперечення. Вищий розвиток поділу праці дістав у своїй мануфактурній формі, яка забезпечила становлення й економічну перевагу капіталістичної приватної власності. Поопераційний і детальний поділ праці, поділ між розумовою і фізичною працею всередині самого процесу виробництва дозволили досягти вищої міри продуктивності ручної праці. Мануфактура — це той рубіж, після якого поділ праці перестає бути безумовним чинником зростання її продуктивності, поступово проявляючи себе як фактор гальмування економічного прогресу. Мануфактура створила необхідні передумови для становлення великої машинної промисловості. Технічний базис

машинного виробництва є революційним. Він постійно піддається якісним змінам, на відміну від попередніх технологічних способів виробництва, базис яких був, по суті, консервативним. Машинний технологічний спосіб виробництва, який відповідає періоду механізації, революційно діє і на форми поділу праці, функції працівників. Так, К. Маркс писав, що велика машинна промисловість "раз у раз робить перевороти в технічному базисі виробництва, а разом з тим і в функціях робітників" [1, т. 23, с. 461]. Аналізуючи природу великої машинної промисловості і зміну ролі людини у виробництві, він прийшов до відкриття одного з найважливіших економічних законів — закону зміни праці, сформулювавши його зміст: "...Природа великої промисловості зумовлює зміну праці, рух функцій, всебічну рухливість робітника. <...> Вона, як питання життя і смерті, ставить завдання... часткового робітника, простого носія певної часткової суспільної функції, замінити всебічно розвиненим індивідумом, для якого різні суспільні функції є способи життєдіяльності, що приходять на зміну один одному" [1, т. 23, с. 461, 462].

Враховуючи значення становлення машинного технологічного базису виробництва, все ж не можна, на наш погляд, обмежуватися ним як єдиним чинником зміни праці. Існує глибокий багатосторонній зв'язок між процесами становлення, розвитку, самозаперечення поділу і зміни праці та законом економії часу. Цьому закону підпорядковано і розвиток знарядь праці, і зміну форм поділу праці. У зв'язку з цим більш узагальнюючого погляду на походження, історичне значення і можливості подолання поділу праці дотримувався Ф. Енгельс: "Ясно одно: поки людська праця була ще така малопродуктивна, що давала тільки дуже малий надлишок над необхідними життєвими засобами, до того часу зростання продуктивних сил, розширення обміну, розвиток держави і права, створення мистецтва і науки — все це було можливе лише за допомогою посиленого поділу праці. <...> Тільки величезне зростання продуктивних сил, досягнуте завдяки великій промисловості, дозволяє поділити працю між усіма без винятку членами суспільства і таким шляхом скоротити робочий час кожного так, щоб у всіх залишалось доволі вільного часу для участі у справах, що стосуються всього суспільства, як теоретичних, так і практичних" [1, т. 20, с. 175, 176].

З цим кореспондуються висловлювання К. Маркса: "Справжня економія — заощадження — полягає в заощадженні робочого часу. <...> Але це заощадження тотожне з розвитком продуктивної сили. <...> Економія робочого часу рівносильна збільшенню вільного часу, тобто часу для того повного розвитку індивіда, який сам, в свою чергу, як найбільша продуктивна сила зворотно впливає на продуктивну силу праці" [1, т. 46, ч. 2, с. 201]. Але К. Маркс особливо підкреслював, що економія часу сама по собі ще не гарантує використання його в інтересах розвитку суспільства. Умовою цього виступає реалізація принципу загальності праці. "При даній інтенсивності і продуктивній силі праці частина суспільного робочого дня, необхідна для матеріального виробництва, тим коротша, отже, час, що лишається для вільної розумової і суспільної діяльності індивідуума, тим більший, чим рівномірніше розподілена праця між усіма працездатними членами суспільства, чим менша можливість для однієї суспільної верстви скинути з себе і покласти на іншу суспільну верству природну необхідність праці. З цього боку абсолютною межею для скорочення робочого дня є загальність праці" [1, т. 23, с. 499].

Принцип загальності праці не реалізовано і донині, він не реалізований у жодній із соціально-економічних систем.

К. Маркс як основоположник наукової економічної теорії зміни діяльності в різних працях використовував категорії зміни праці і зміни діяльності з урахуванням змістового контексту. “Діяльність” – це загальна категорія. Розрізняють 3 її основні різновиди: трудову (власне працю), навчальну (здобуття знань) і ігрову. Коли К. Маркс використовує категорію “зміна діяльності” відносно трудової діяльності, то застосовує поняття “зміна праці”. Якщо категорія зміни діяльності використовується в контексті економії часу, яка дозволяє чергувати і поєднувати трудову діяльність з іншими видами діяльності (наприклад, із здобуттям освіти, перекваліфікацією), то застосовується поняття “зміна діяльності”. Використання обох категорій є правомірним і не порушує логічної основи економічної теорії зміни діяльності. Зміна діяльності означає не відсутність різних видів діяльності, а відсутність стійкого закріплення (часто довічного) окремих індивідів і груп людей за певними видами діяльності, як це має місце в умовах поділу праці.

О.О. Богданов – один з основоположників системного аналізу – вважав, що машинне виробництво з його революційним технічним базисом робить можливою і життєво необхідною всебічну рухливість праці і тим самим створює матеріальний фундамент для універсального застосування здібностей особи, відкриває перспективи подолання спеціалізації. Однією з головних ідей О.О. Богданова є думка про неприпустимість монополії на ухвалення рішень – масштаби небезпеки від неї стали настільки очевидними в останні десятиліття. Він вважає, саме універсальне науково-технічне знання кожного працівника і здатність широких верств громадян, а не вузького кола експертів, компетентно міркувати про технічні проекти, що зачіпають життєво важливі інтереси мільйонів людей, повинні зробити неможливим панування інженерної еліти, так само як і урядовців-“фахівців” [5, с. 14]. З цими судженнями перекликається позиція німецького економіста Г. Моля, який вважав, що “за відповідних суб’єктивних передумов можна сподіватися на перелом тенденції до спеціалізації, яка в екстремальних випадках призводить до некерованості підприємств і до економічного краху” [6, с. 121].

Кожний поточний стан системи, яка розвивається, у тому числі соціально-економічної, має риси і ознаки, що характеризують його ретроспективу і перспективу. Сучасна технологічна багатокладність “затінює” провідну тенденцію і провокує неадекватні прогнози відносно спрямованості прогресивних економічних і соціальних перетворень. Закон зміни праці виявляє історичну тенденцію зміни поділу праці як закріплення людини за певним видом діяльності всебічною рухливістю, різносторонністю індивідуума, для якого різні суспільні функції стають способами життєдіяльності, які змінюють один одного.

Можна виділити 3 основні сфери зміни праці:

1. Зміна праці в межах матеріального виробництва.
2. Зміна праці одночасно в межах матеріального і нематеріального виробництва.
3. Зміна праці в межах нематеріального виробництва.

Перший тип зміни праці безпосередньо пов’язаний з революційним технічним базисом машинного виробництва. Велике машинне виробництво не лише висуває вимогу зміни праці, а й створює необхідні передумови для його реалі-

зації. Ці передумови полягають у принципово єдиній основі машинного виробництва, спільності науково-технічних принципів багатьох професій. Уже в межах машинного технологічного способу виробництва проявляються такі форми зміни праці, як відмирання одних спеціальностей і поява інших, поєднання професій, виникнення так званих професій широкого профілю, ротація на конвеєрі, науково-технічна діяльність (раціоналізація і винахідництво і т. п.), виконання окремих управлінських функцій разом з безпосередньо виробничими, технологічними. Другий тип припускає умовно одночасну і паралельну зайнятість у секторах матеріального і нематеріального виробництва, чергування різних видів діяльності індивідом протягом тижня, місяця, року безпосередньо у виробництві, науці, мистецтві, управлінні і т. п. Третій тип припускає чергування видів діяльності в межах нематеріального виробництва, що, зокрема, проявляється в розширенні поля міждисциплінарних наукових досліджень і їх високій результативності, а також в опануванні літературно-художніх жанрів фахівцями, які працюють у виробничій і науково-технічній сферах.

Вважається, що з переходом до технологічного способу виробництва, який ґрунтується на автоматизації, тенденція зміни праці поступово витіснить поділ праці, а також соціальні форми, що відповідають йому. Відомою є праця Г.В. Плеханова "До питання про роль особи в історії", де він висловлює думку, що суб'єктивний чинник сам по собі не може змінити об'єктивний хід історичного процесу, але визначає його конкретну форму реалізації. Якщо дії об'єктивного процесу і суб'єктивного чинника є односпрямованими, то останній прискорює історичний процес. Якщо ж суб'єктивний чинник протидіє об'єктивній необхідності, то об'єктивна тенденція все одно прокладе собі дорогу, але ціною соціальних потрясінь і жертв.

З точки зору суб'єктивних позицій, зміна діяльності пов'язана з формуванням усебічно розвиненого індивіда та самоздійснення людини. За теорією фізіолога Павлова, надіювання у праці одних і тих самих нервово-мускульних компонентів веде до їх передчасного зношення і завдає шкоди здоров'ю людини у цілому (згадаємо кінофільм за участю Ч. Чапліна в ролі робітника на конвеєрі, коли він уві сні виконує певні дії, щоб закрутити гайку). В сучасних умовах, коли дедалі більшого поширення набуває вимушена часткова зайнятість (часткове безробіття), питання паралельної вторинної зайнятості, нерідко за іншою спеціальністю, придбавають зростаючу актуальність для "носіїв здатності до праці" навіть з точки зору задоволення їхніх матеріальних потреб. Це випадок "катастрофічних" (вимушених) форм зміни праці, які не пов'язані прямо з інтересами всебічного розвитку індивіда, але побічно їм сприяють. Зміна діяльності виступає ефективнішим інструментом встановлення відповідності між структурою суспільної праці і структурою колективних потреб, які дозволяють усунути резервну армію праці у вигляді безробіття. Теорії макроекономіки визнають легітимність цього явища і не в змозі дати ефективні рекомендації щодо його усунення, про що свідчить безробіття, яке зростає в усьому світі, у тому числі у країнах з розвинутою економікою.

Розуміння того, що на зміну епосі поділу праці приходить епоха зміни діяльності, відкриває новий напрям в економічній теорії — дослідження зміни діяльності як чергової фази глобального гіперциклу в розвитку соціоорганізаційних форм людської діяльності. На наш погляд, концентрація зусиль економічної дум-

ки на цьому напрямі дозволить отримати конструктивні наукові та практичні результати, які відповідатимуть вимогам часу.

Висхідна прогресивна тенденція зміни праці, проявляючи себе в різних формах, ще не стала домінуючою. Проте дослідження закономірності і наслідків її розвитку – завдання економічної науки, а створення кращих умов для її реалізації – завдання економічної політики. Таким чином, зміна праці – це така форма поділу праці, за якої немає стійкого закріплення окремих осіб і груп за певними видами діяльності, а також забезпечується всебічний розвиток індивідуума, що дозволяє йому вільно переходити від одного виду діяльності до іншого і займатися ними паралельно й одночасно. Нині в західних країнах, зокрема в Німеччині, існує практика, коли людина 3 дні на тиждень працює на промисловому підприємстві, а 2 – в культурній або соціальній організації, володіючи одночасно декількома професіями [7, с. 76]. Зростає у всьому світі безробіття показує, що у виробництві досягнуто значної економії часу, кількість “зайвих” для економіки людей зростає незалежно від того, спостерігається в ній піднесення чи спад виробництва. Це визначає необхідність поліфункціональності сучасного працівника, яка виходить із закону зміни діяльності.

Нині теорія зміни діяльності – це теорія, яка розвивається, а не є завершеною. Перспективи її розвитку пов’язані з осмисленням тих проблем і тенденцій, які проявляються у зв’язку із зростаючими вимогами зміни діяльності в самій економічній дійсності. У сучасних умовах тенденція зміни діяльності дістає своє вираження у процесах флексібілізації ринку праці, тобто забезпечення його “гнучкості”. “Гнучкі” форми зайнятості слугують своєрідним буфером між зайнятістю і безробіттям, відображаючи потребу в скороченні робочого часу, що є чинником становлення і розвитку зміни діяльності. Розвиток “гнучкого” ринку праці в розвинутих країнах супроводжується скороченням сфери стандартних умов наймання. Дедалі більшого поширення набувають такі “гнучкі” форми зайнятості, як робота за тимчасовими контрактами, зайнятість у режимах неповного робочого часу, альтернативного робочого тижня, поділ робочого місця, стислого робочого тижня, дистанційної зайнятості. Ці форми зайнятості створюють передумови для вивільнення робочого часу, пов’язаного з одним видом діяльності, переключення на інші види діяльності або їх чергування чи поєднання.

У зв’язку з цим інтерес становить досвід ряду японських компаній, в яких при прийомі працівника часто залишаються невизначеними характер його майбутньої роботи, функціональні обов’язки і робоче місце. Впродовж його трудової діяльності керівництво компанії на власний розсуд і відповідно до здібностей цього працівника може переміщувати його з одного місця на інше, з одного підрозділу в інший. При цьому характер роботи може змінюватися докорінно: від виробничої до торговельно-збутової, від торговельно-збутової до науково-дослідної. Дедалі більшого поширення набуває так звана система плати за кваліфікацію, коли робиться доплата за опанування працівником додаткових спеціальностей. Необхідність зміни діяльності дістала відображення в концепції освіти протягом усього життя людини. Потреба не лише в підвищенні кваліфікації, а й у перекваліфікації стає невід’ємною рисою трудової діяльності, що вимагає, у свою чергу, підвищення доступності освіти.

Для України корисним є і досвід Франції у працевлаштуванні працівників через державні служби в умовах структурної перебудови. При загрозі звільнення

працівник стає учасником договору про конверсію між державою і підприємством на період до 4–10 місяців. У цей час працівник зможе здобути нову професію і отримувати гарантований дохід, який дорівнює 65% зарплати, з яких виплату 50% бере на себе держава.

В Україні поки що немає статистичних даних, які б дозволили безпосередньо оцінити використання "гнучких" форм зайнятості. Недостатньо розвинутим є і відповідне правове регулювання. Водночас можна зробити деякі непрямі оцінки тенденцій у сфері "гнучких" форм зайнятості, аналізуючи наявну статистику зайнятості. Правові нормативи законодавства про працю, а іноді і їх відсутність, дозволяють певний розвиток в Україні "гнучких" форм зайнятості. Статистика останніх років свідчить, що від 7% до 15% тих, хто перебуває на обліку в службі зайнятості, — це зайняті громадяни, які шукають іншу роботу (з метою зміни роботи або сумісництва). Становить інтерес та обставина, що зростає кількість тих, хто бажає працювати у вільний від основної роботи або навчання час, а також пенсіонерів, які хочуть знову працювати. Збільшується пропозиція праці в межах вторинної зайнятості.

Очевидним є формування на ринку праці України "периферійної хмари" робочої сили, яка оточує "ядро" постійно працюючих за стандартними формами зайнятості. Робота в таких режимах, як неповний робочий день, неповний робочий тиждень, неповний робочий рік, робота за тимчасовими контрактами, сезонна зайнятість, надомна праця, інші нестандартні робочі місця й організаційні форми свідчать про наявність тенденції до формування "гнучкого" ринку праці з властивим йому широким спектром "гнучких" форм зайнятості.

Постановка і виконання на державному рівні завдання з формування регульованого "гнучкого" ринку праці значною мірою сприяли б подоланню кризових явищ в економіці України. Не претендуючи на повноту заходів, пов'язаних з формуванням регульованого "гнучкого" ринку праці в Україні, вважаємо за доцільне включити до їх складу такі:

1. З метою забезпечення повноти інформації про зайнятість населення, зважаючи на розширення використання "гнучких" форм зайнятості, запровадити статистичний облік вторинної зайнятості населення.

2. Вести облік попиту на працю і пропозицій праці в розрізі "гнучких" форм зайнятості, пов'язаних з нестандартними режимами робочого часу, нестандартними робочими місцями й організаційними формами. На підставі цього надавати інформацію, консультації та рекомендації з працевлаштування в умовах "гнучких" форм зайнятості.

3. У стратегічному плані доцільним є покращення умов (фінансових, правових та ін.) для здобуття другої освіти (професійно-технічної, вищої і т. д.).

4. Рекомендувати роботодавцям систему "гнучкого" використання периферійної робочої сили: за сприятливої кон'юнктури — залучати до праці, а за несприятливої — тимчасово звільняти. В період тимчасового звільнення зберігаються контакти з працівником, який у відповідному центрі зайнятості може отримати рекомендації з працевлаштування в межах вторинної зайнятості на період тимчасового звільнення з основного місця роботи.

5. Проаналізувати практику діяльності фірм з оренди робочої сили, які функціонують у ряді західних країн, і розглянути питання про можливість і доцільність створення таких фірм в Україні за посередництва центрів зайнятості.

6. Законодавчо передбачити можливість навчання і перекваліфікації в межах центрів зайнятості не тільки повністю безробітних, але і частково зайнятих громадян з метою забезпечення їхньої вторинної зайнятості.

Ухвалений нещодавно новий Закон України “Про освіту” певною мірою розширює перспективи розвитку зміни діяльності в Україні, оскільки легітимізує можливість паралельного навчання студентів вищих навчальних закладів за двома спеціальностями з видачею дипломів державного зразка.

Для створення умов реалізації зміни діяльності та її прогресивного потенціалу потрібно вдосконалювати відносини власності. У світлі вищезгаданих посиленій природно припустити, що головним вектором еволюції відносин власності повинна стати їх демократизація. Проте в розумінні суті та механізмів демократизації власності має місце широка різноманітність позицій. “Батькам” ринкових реформ у перехідних економіках приватна власність здається вершиною демократизації, але сучасна криза світової економіки змушує в цьому сумніватися. Представники технологічного детермінізму як одного з напрямів інституціоналізму – Д. Белл, Е. Тоффлер, – прогнозуючи “суперіндустріальну” революцію і постіндустріальне суспільство, висловлювали припущення про відхід традиційної приватної власності на засоби виробництва на другий план, а також пріоритетний розвиток індустрії інформації, теоретичних знань і специфічних форм власності, що відповідають їм. За Е. Тоффлером, власність самознищуватиметься у будь-яких формах прояву, а разом з нею – і поділ суспільства на класи. Піддається перегляду сама цільова спрямованість виробництва. Так, ще Дж. Гелбрейт вказував на необхідність її зміни з максимізації прибутку на підтримку постійного економічного зростання. Ще далі просунувся в цьому напрямі Дж. Кларк, який запропонував розрізняти комерційну і соціальну ефективність, розуміючи під першою показник результативності приватного підприємства у створенні прибутку, а під другою – ефективність економічної системи у створенні “соціальних цінностей”.

На сьогодні найбільш перспективною основою трансформації відносин власності виступає так звана мережева модель економіки. Формування її ідей відбувається одночасно в декількох напрямках: по-перше – у напрямі розвитку інтернет-технологій з позиції створення адекватної технічної бази, по-друге – у напрямі інформаційної відкритості виробництва та управління, а також доступності інформації [8, с. 132]. Цільова орієнтація компаній повинна змінюватися з максимізації внутрішнього прибутку на максимізацію ефективності економічної мережевої структури в цілому. Особливістю “мережевого” світу є те, що “мережеві канали, по яких на неформальній основі перекачуються серйозні обсяги різноманітних ресурсів, від інформаційних до фінансових, ґрунтуються не на вірі в індивідуальну чесність, а на здатності мережевого світу *змусити* індивіда дотримуватись умов взаємодії” [9, с. 53]. Водночас загроза банкрутства підприємства легко зникає, якщо воно перебуває в мережі: партнери просто тимчасово перерозподіляють ресурси на його користь.

Зрушення в цілях виробництва (від максимізації прибутку до, власне, задоволення потреб) і характері зв’язків між виробниками (від опосередкованих до прямих) фактично готують зміну відносин власності на користь найбільших асоціацій національного і міжнародного масштабу (мережа мереж, мегамережі). Саме власність асоціацій з властивою їй системою безпосередньо суспільної

праці є найбільш адекватною механізмом зміни діяльності. Інформаційна прозорість середовища економічної діяльності дозволить ефективно організувати облік суспільних потреб, розподіл і перерозподіл мобільних трудових ресурсів по секторах економіки, порівняти результат діяльності з рівнем винагороди за неї, створити виробництво в інтересах усебічного прогресивного розвитку особистості і суспільства. Ці завдання визначають перспективи подальших досліджень.

Сучасний стан економічної теорії і практики вимагає нових конструктивних ідей, джерелом яких може бути ще майже не вичерпаний конструктивний потенціал економічної теорії зміни діяльності. Варто прислухатися до слів американського соціолога, професора І. Валлерстайна: "...Оскільки ми нині переживаємо ранню стадію процесу переходу до чогось нового і перебіг цього процесу не вирішено остаточно, важливу роль у ньому відіграватимуть наші індивідуальні та колективні зусилля. Іншими словами, ми покликані здійснювати наші утопії, а не тільки мріяти про них. У будь-якому випадку, щось та буде побудовано. І якщо ми не братимемо участі в будівництві майбутнього, за нас це зроблять інші" [10, с. 52].

Список використаної літератури

1. Маркс К., Енгельс Ф. Твори. 2 вид. — К. : Політвидав, 1965.
2. Блинова Т.В. Перемена труда в агропромышленном производстве. — М. : Наука, 1991. — 109 с.
3. Аникин А.В. Юность науки. — М. : Изд. полит. лит-ры, 1985. — 368 с.
4. Маркс К., Энгельс Ф. Немецкая идеология. — М. : Политиздат, 1988. — 574 с.
5. Богданов А.А. Вопросы социализма: Работы разных лет ; [под ред. Л.И. Абалкина]. — М. : Политиздат, 1990. — 479 с.
6. Моль Г.Х. Меньше разделения труда — больше производительность / Методы снижения издержек производства : сб. ст. ; [пер. с англ., нем., яп.] ; [под ред. Б.И. Майданчика, Г.В. Сергеевой]. — М. : Экономика, 1987. — 150 с.
7. Галкин А.А., Котов В.Н., Красин Ю.А., Меньшиков С.М. Капитализм сегодня: парадоксы развития ; [под ред. В.Н. Котова]. — М. : Мысль, 1989. — 315 с.
8. Олейник А. Модель сетевого капитализма // Вопросы экономики. — 2003. — № 8. — С. 132–149.
9. Барсукова С. Вынужденное доверие сетевого мира // Политические исследования. — 2001. — № 2. — С. 50–62.
10. Валлерстайн И. Межгосударственная структура современной мир-системы // Социальная экономика. — 2001. — № 1. — С. 44–52.

References

1. Marx K., Engels F. *Tvory* [Works]. Kyiv, Polityvdav, 1965 [in Ukrainian].
2. Blinova T.V. *Peremena Truda v Agropromyshlennom Proizvodstve* [Job Rotation in the Agriindustrial Production]. Moscow, Nauka, 1991 [in Russian].
3. Anikin A.V. *Yunost' Nauki* [The Youth of Science]. Moscow, Izd. Polit. Lit., 1985 [in Russian].
4. Marx K., Engels F. *Nemetskaya Ideologiya* [Die Deutsche Ideologie]. Moscow, Politizdat, 1988 [in Russian].

5. Bogdanov A.A. *Voprosy Sotsializma: Raboty Raznykh Let, pod red. L.I. Abalkina* [Questions of Socialism: Works in Various Years], edited by L.I. Abalkin. Moscow, Politizdat, 1990 [in Russian].
6. Moll H.H. *Men'she razdeleniya truda – bol'she proizvoditel'nost', v: Metody Snizheniya Izderzhok Proizvodstva, pod red. B.I. Maidanchika, G.V. Sergeevoi* [Mehr Produktivität durch weniger Arbeitsteilung, in: Methods to Decrease the Production Expenses], edited by B.I. Maidanchik, G.V. Sergeeva. Moscow, Ekonomika, 1987 [in Russian].
7. Galkin A.A., Kotov V.N., Krasin Yu.A., Men'shikov S.M. *Kapitalizm Segodnya: Paradoksy Razvitiya, pod red. V.N. Kotova* [Capitalism Now: Paradoxes of Its Development], edited by V.N. Kotov. Moscow, Mysl', 1989 [in Russian].
8. Oleinik A. *Model' setevogo kapitalizma* [A model of network capitalism]. *Voprosy Ekon. – Quest. of Economy*, 2003, No. 8, pp. 132–149 [in Russian].
9. Barsukova S. *Vynuzhdennoe doverie setevogo mira* [The forced trust of a network world]. *Polit. Ussled. – Polit. Studies*, 2001, No. 2, pp. 50–62 [in Russian].
10. Wallerstein I. *Mezhhgosudarstvennaya struktura sovremennoi mir-sistemy* [Interstate structure of the modern world-system]. *Sotsial. Ekonom. – Social Econ.*, 2001, No. 1, pp. 44–52 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 25 вересня 2014 р.
